

ژورنال علمی باستان‌شناسی ایران

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>
Vol. 13, No. 36, Spring 2023

Classification and Typology of Sassanian Pottery Jahangir Site of Ilam Province

Baghsheikhi, M.¹; Esmali-Jelodar, M. E.²; Khosravi, L.³; Niknami, K.⁴; Khosrowzadeh, A.⁵

<https://dx.doi.org/10.22084/NB.2021.22935.2233>

Received: 2020/11/05; Accepted: 2021/06/29

Type of Article: Research

Pp: 169-201

Abstract

Pottery as one of the archaeological findings, plays an important role in recognizing cultural periods. Jahangir area is located in Ilam province and is one of the Sassanid sites in western Iran. In the third season of excavations at Jahangir site, significant potteries from the Sassanid period was obtained which is considerably worth studying and for this research, 92 pottery pieces were selected among hundreds that were obtained. The main purpose of this research is to introduce and classify the Sassanid potteries of Jahangir site. In the present study, the potteries obtained from Jahangir site were classified based on their technical specifications and shapes, and were typologically and finally chronologically examined (comparative and laboratory studies); the data collection method is based on documentary studies and field studies, also the research method is descriptive-analytical. The analysis have been done with the purpose of comparative chronology and explaining cultural relations with other regions. The questions posed in this research are: To what period of the Sassanid era can the pottery collection of Jahangir area be attributed? And are the potteries of Jahangir area more regional in terms of style or a trans-regional style is visible in them? The chronology done by Moluminescence (Thermoluminescence) method on Jahangir potteries, indicates the attribution of this area to the second half of the sixth century A.D., a comparative comparison also showed that in terms of relative chronology of Sassanid potteries they are similar to sites that belong to the late this era. It should be noted that the potteries of this area are comparable with areas such as Oltanqalasi in Moghan, Mahnesan in Zanjan, Qasrabunsar and Hajiabad in Fars, Shush, Sassanid sites identified in the studies of northern Khuzeestan, Mianab in Shushtar, Bushehr, Ras al-Khaimah, Tal Mahuz, Abu Sharifa, and Kish and Bergutiyat in Iraq and, in addition to the impacts of regional style, it has the most similarity to the cultural field of southwestern and southern Iran.

Keywords: Sassanian Pottery, Classification, Typology, Chronology, Jahāngir Dite.

1. PhD in Archeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.
2. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: jelodar@ut.ac.ir

3. Associate Professor, Research Institute of Archaeology, Research Institute of Cultural Heritage and Handicrafts, Tehran, Iran
4. Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.
5. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.

Citations: Baghsheikhi, M.; Mohammad Esmail, E. J.; Khosravi, L.; Niknami, K.; & Khosrowzadeh, A., 2023, "Classification and Typology of Sassanian Pottery Jahangir Site of Ilam Province". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 13(36): 169-201. (doi: 10.22084/nb.2021.22935.2233).

Homepage of this Article: https://nbsh.basu.ac.ir/article_5200.html?lang=en

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.

© Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons.

Introduction

The western region of Iran in the historical period, especially during the Sassanid era, was named after the great province of "Pahleh"; This land included different cities such as Isfahan, Hamedan, Rey, Kermanshah, Dinur, Masbezan and Mehrjan Qazq, Nahavand, Qazvin, Seymareh, Koomesh and Azerbaijan (Nafisi, 1953: 287-286) therefore Masbezan in the Sassanid period was part of a larger land called Pahleh or Pahlo, and the Arabs after the conquest of Iran, during the Islamic era called it Jabal (Ibn Jafar, 1991: 122) and it included most of the cities and areas of the Zagros (the time before Islam). During the Sassanid era, urban planning and urbanization flourished in this region due to its fertility and proximity to the Mesopotamian Plain and famous Sassanid cities in this region: Seymareh was the center of Mehrjan, Ghazaq and Sirvan (near the city of present-day Lomar), the ruling center of Masbazan province in the north of Ilam province (Mazaheri and partners, 2014: 86). Jahangir area is located 50 km northwest of Ilam, Zarneh section of Ivan city is on one of the important roads from Iran to Mesopotamia located on the banks of Kangir river (Khosravi, 2017). After the Kangir Dam was flooded in 2015, the Jahangir area remained at 300 meters distance from the Kangir border river. Pottery is the most abundant cultural substance in archaeological excavations and studies, which is mostly for the purpose of relative dating and understanding the cultural and commercial relations of the sites (Khosrozadeh and partners, 2020: 119). In this research, we will be studying one of the cultural substances discovered from the excavation of Jahangir pottery site which was done by one of the Authors of the article.

In archaeological research (excavation or study), pottery finds do play a significant role in relative chronology and study of communities' cultural interactions; therefore, the main purpose of this article is to study the quantitative and qualitative aspects of Sassanid pottery in the Jahangir area as well as their relative typology, classification and chronology.

Research Question: The questions that can be asked in this research are: The pottery collection of the present study of Jahangir area belongs to which period of the Sassanid era? And that the style of the pottery of the Jahangir area was regional, trans-regional or a combination of them both?

Research Method: This research has a descriptive-analytical nature and the implementation of this research has two parts: library studies and studies of cultural substances (pottery). In the library studies section, we study the history of the region, and in the study section of cultural materials, the pottery data obtained from the excavation of the Jahangir

site are classified, typologically and chronologically examined based on technical, decorative, and form characteristics, and their comparison with concurrent areas have been addressed as well.

Discussion

Among the cultural findings of exploring the Jahangir site are potteries obtained from various spaces. In the present research, from hundreds of pottery pieces obtained by screening, 92 were selected and then classified, then were typologically examined and finally were subjected to proposed chronology; most pottery is made using the wheel-making technique and most of them are adequately baked; the pottery is made entirely of mineral chamotte (sand). In terms of the quality of pottery making, Jahangir pottery can be divided into three groups: 1. Delicate; 2. average; 3. Rough which the most of the pottery has a relatively medium texture (85 of 92 pieces), rough (4 of 92 pieces) and delicate (3 of 92 pieces), in the present research, the studied samples are potteries that are obtained from the layer and are representing all classes and types, they were selected and then discussed and analyzed. From the comparative research obtained from the archaeological excavation of Jahangir site in the third season of the excavation, a number of pieces separately are as follows: edge 50, composite edge 24, pipe 1, handle 1, body 7, composite body 4 and 5 are clay floors, it is worth mentioning that out of the above pottery collection, 17 of them are complete or relatively complete pottery. In general, the most common technique in decorating the potteries of the Jahangir area is the use of carved patterns. The studied potteries, as mentioned before, in terms of construction and technical characteristics, are completely in the ordinary (simple) type, and among the collection of glazed pottery, only one solid green glazed body was found, which according to the present study, these dishes are divided into different shapes of jars, bowls and plates based on the general shape of the dishes and the type of the edge. The results of cross dating experiments show that the life of this area started from the end of the Sassanid era and after the area was abandoned in the early Islamic centuries, then it was used by nomadic tribes; and this issue is consistent even with a relative comparison of pottery to the late Sassanid sites, based on the similarity of their pottery.

Conclusion

The study, typology and finally chronology of Jahangir site potteries were done in order to answer the research questions. Jahangir pottery is comparable

to some cultural regions of Iran in terms of vessel shape, type of edge and decorative role; Based on Germalian (Thermoluminescence) chronology on Jahangir potteries, the results show that life in the area probably began in the late Sassanid period; also, the comparative comparison of potteries are similar to the sites that belong to the late this period, such as the palace of Abu Nasr Fars. In general, Jahangir area is located on the two ancient communication routes of Iran one to Mesopotamia and the other one to the west and southwest of Iran. According to what was stated in the previous sections, Jahangir Sassanid potteries are also comparable to other cultural regions of Iran, which based on researches, it can be stated that considering available evidence Jahangir region, seems to be culturally influenced by the cultural region of southwest and south of Iran, and finally it should be noted that due to the regional nature of pottery making, a number of samples that are not compared in shape to pottery from other regions, in terms of technical structure, can be attributed to the Sassanid period.

طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های ساسانی محوطهٔ جهانگیر استان ایلام*

میلاذ باغ‌شیخی^I، محمداسماعیل اسمعیلی جلودار^{II}، لیلا خسروی^{III}،
کمال‌الدین نیکنامی^{IV}، علیرضا خسروزاده^V

شناسهٔ دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/NB.2021.22935.2233>

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۸

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۰۱-۱۶۹

چکیده

سفال به‌عنوان یکی از یافته‌های باستان‌شناسی در شناخت دوره‌های فرهنگی نقش پُراهمیتی را ایفا می‌نماید. محوطهٔ جهانگیر واقع در استان ایلام و یکی از محوطه‌های ساسانی غرب ایران است. در فصل سوم کاوش محوطهٔ جهانگیر سفال‌های شاخصی از دورهٔ ساسانی به‌دست آمد که برای این پژوهش از میان صدها قطعه سفال به‌دست آمده، ۹۲ قطعه سفال انتخاب شد. هدف اصلی این پژوهش معرفی و طبقه‌بندی سفال‌های ساسانی محوطهٔ جهانگیر است. در پژوهش حاضر سفال‌های به‌دست آمده از محوطهٔ جهانگیر بر مبنای مشخصات فنی و شکل مورد طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و سرانجام گاهنگاری (مطالعات مقایسه‌ای و آزمایشگاهی) قرار گرفتند؛ ماهیت پژوهش بنیادی با رویکرد توصیفی-تحلیلی است. داده‌های پژوهش نیز به‌روش کتابخانه‌ای و میدانی جمع‌آوری شد. پرسش‌های طرح شده در این پژوهش عبارتند از: مجموع سفالی محوطهٔ جهانگیر به کدام بازهٔ زمانی از دورهٔ ساسانی قابل انتساب است؟ و سفال‌های محوطهٔ جهانگیر از نظر سبک بیشتر منطقه‌ای است یا سبکی فرامنطقه‌ای در آن قابل مشاهده است؟ نتایج آزمایشگاهی انجام شده به‌روش گرمالیان (ترمومینسانس) روی سفال‌های جهانگیر، نشان از انتساب این محوطه به نیمهٔ دوم قرن ششم میلادی دارد؛ علاوه بر این با انجام مقایسات تطبیقی مشخص شد که سفالینه‌های ساسانی محوطهٔ جهانگیر با محوطه‌های اواخر این دوره همسانی نسبی دارند. هم‌چنین سفالینه‌های این محوطه با محوطه‌هایی هم‌چون: اولتان‌قالاسی مغان، ماه‌نشان زنجان، قلعه‌یزدگرد، قصرابونصر، حاجی‌آباد، شوش، محوطه‌های ساسانی شناسایی شده در بررسی‌های شمال خوزستان، میاناب شوشتر، بوشهر، رأس‌الخیمه، تل‌ماهوز، ابوشریفه، کیش و برگوتیات در عراق قابل مقایسه هستند و علاوه بر تأثیرات سبک منطقه‌ای، بیشترین شباهت را با حوزهٔ فرهنگی جنوب غرب و جنوب ایران داراست.

کلیدواژگان: سفال‌ساسانی، طبقه‌بندی، گونه‌شناسی، گاهنگاری، محوطهٔ جهانگیر.

- I. دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
 - II. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: jelodar@ut.ac.ir
 - III. دانشیار پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و صنایع دستی، تهران، ایران
 - IV. استاد گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
 - V. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.
- * این مقاله مستخرج از رسالهٔ دکتری نویسندهٔ اول در گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران است.

ارجاع به مقاله: باغ‌شیخی، میلاذ؛ اسمعیلی‌جلودار، محمداسماعیل؛ خسروی، لیلا؛ نیکنامی، کمال‌الدین؛ و خسروزاده، علیرضا، ۱۴۰۲، «طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌ساسانی محوطهٔ جهانگیر استان ایلام». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۳(۳۶): ۱۶۹-۲۰۱. doi: 10.22084/nb.2021.22935.2233

صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه:

https://nbsh.basui.ac.ir/article_5200.html

فصلنامهٔ علمی گروه باستان‌شناسی دانشکدهٔ هنر و معماری، دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران.

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقالهٔ چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

منطقه غرب ایران در دوران تاریخی، به‌ویژه دوره ساسانی به اسم استان بزرگ «پهله» نام‌گذاری شده بود؛ این سرزمین شهرهای مختلفی هم‌چون: اصفهان، همدان، ری، کرمانشاه، دینور، ماسبدان و مهرجان‌قذق، نهاوند، قزوین، سیمره، کومش و آذربایجان را شامل می‌شد (نفیسی، ۱۳۳۱: ۲۸۷-۲۸۶)؛ بنابراین ماسبدان در دوره ساسانی جزو سرزمین بزرگ‌تر به نام «پهله» یا «پهلو»، بود و اعراب بعد از فتح ایران، در دوران اسلامی آن را «جبال» نامیدند (ن. ک. به: ابن جعفر، ۱۳۷۰: ۱۲۲؛ اصطخری، ۱۳۴۵: ۱۶۱؛ ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۰۱؛ مقدسی، ۱۳۶۱/۱: ۵۷۳) و بیشتر شهرها و نواحی زاگرس (پهله زمان قبل از اسلام) را فرامی‌گرفت. در زمان ساسانیان، شهرسازی و شهرنشینی در این منطقه به علت حاصلخیزی و نزدیکی به جلگه بین‌النهرین رونق یافت و از شهرهای مشهور ساسانی در این منطقه، سیمره مرکز مهرجان‌قذق و سیروان (نزدیک شهر لومار امروزی) مرکز حاکم‌نشین ایالت ماسبدان در شمال استان ایلام بود (مظاهری و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۶)؛ هم‌چنین ماسبدان دهستان‌های کوچک و بزرگی چون: طرز، براو، الرذ و اریوجان (راولینسون، ۱۳۶۲: ۴۳-۶۱) را در دل خود جای داده بود. «ابودلف» (۳۴۱ ه.ق.) در سفرنامه خویش، آذویجان را در جنوب شهر طرز و شمال شیروان موقعیت امروزی شهرستان ایوان منطبق می‌داند و اشاره می‌کند «این شهر زیبا در دشتی میان کوه‌های پر از درخت واقع است و در آن آب‌های معدنی و گوگردی و معدن زاج و شوره و املاح دیگر وجود دارد. آب آن به بندجین (مندلی) می‌ریزد» (ابودلف، ۱۳۵۴: ۶۰ و ۶۱) «مینورسکی» نیز در تعلیقات سفرنامه ابودلف، آذویجان را با دره ایوان یکی از سرچشمه‌های کنگیر، یکی می‌داند (همان: ۱۲۱)؛ «راولینسون» نیز آریوحان را همان زرنه امروزی می‌داند (راولینسون، ۱۳۶۲: ۴۳) با توجه به این تقسیم‌بندی احتمالاً بتوان محوطه جهانگیر را در بخشی از ایالت ماسبدان به نام «آریوحان» قرار داد. محوطه جهانگیر در ۵۰ کیلومتری شمال غرب ایلام، بخش زرنه شهرستان ایوان بر سر یکی از راه‌های مهم ایران به بین‌النهرین در حاشیه رود کنگیر قرار دارد (خسروی، ۱۳۹۶). پس از آگیری سد کنگیر در سال ۱۳۹۴ ه.ش محوطه جهانگیر در فاصله ۳۰۰ متری رودخانه مرزی کنگیر باقی‌ماند.

سفال به‌عنوان فراوان‌ترین ماده فرهنگی در کاوش و بررسی‌های باستان‌شناختی است که بیشتر به‌منظور تاریخ‌گذاری نسبی و شناخت روابط فرهنگی و تجاری محوطه‌ها است (خسروزاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۹) در پژوهش‌های باستان‌شناسی (کاوش یا بررسی) یافته‌های سفالی در گاهنگاری نسبی و مطالعه برهمکنش‌های فرهنگی جوامع اهمیت شایانی دارند؛ بنابراین هدف اصلی این پژوهش، مطالعه کمی و کیفی سفال‌های ساسانی در محوطه جهانگیر، گونه‌شناسی، طبقه‌بندی و گاهنگاری نسبی آن‌ها است؛ بنابراین در این پژوهش به مطالعه مواد فرهنگی مکشوف از کاوش محوطه جهانگیر سفال که توسط یکی از نگارندگان مقاله انجام پذیرفته می‌پردازیم.

پرسش پژوهش: پرسش‌هایی که در این پژوهش قابل طرح است، عبارتند از:

مجموع سفالی پژوهش حاضر محوطه جهانگیر، متعلق به کدام بازه زمانی از دوره ساسانی است؟ و این که سبک سفال‌های محوطه جهانگیر منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و یا تلفیقی از این دو بوده است؟

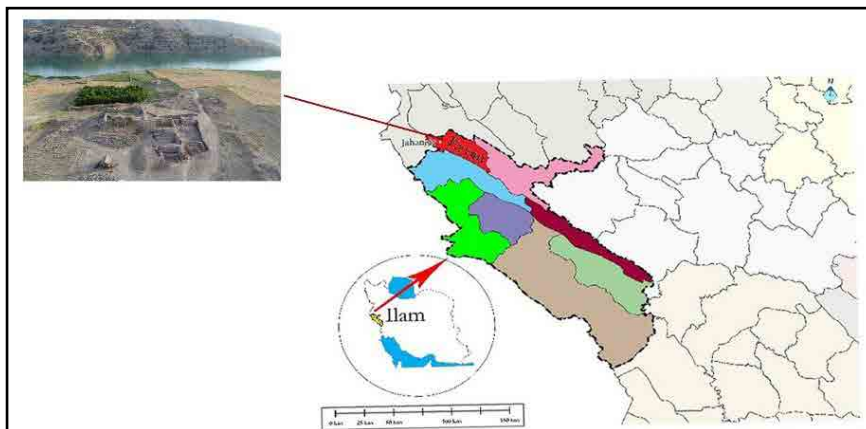
روش پژوهش: این پژوهش دارای ماهیت بنیادی با رویکردی توصیفی-تحلیلی است و روش اجرای این پژوهش دارای دو بخش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (سفال) است. در بخش مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی پیشینه منطقه پرداخته شده و در بخش مطالعه مواد فرهنگی داده‌های سفالی به دست آمده از کاوش محوطه جهانگیر بر مبنای خصوصیات فنی، تزئینی و شکلی به طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و گاهنگاری یافته‌های سفالی و مقایسه آنان با محوطه‌های هم‌زمان پرداخته شده است.

پیشینه پژوهش

«لویی واندنبرگ» از نخستین افرادی است که مطالعات باستان‌شناسی در این منطقه را در سال ۱۹۷۰م. با کاوش در گورستان جوب‌گوهر در ۵ کیلومتری شرق رود کنگیر صورت گرفت؛ وی سپس به کاوش در گورستان پلیه ۱ و ۲، آتشکده سیاهگل و بنای کوریای ساسانی پرداخت (VandenBerghe, 1971). پس از وی، «فریا استارک» از آثار اطراف رود کنگیر دیدن کرد و از آنجا راهی عراق شد (استارک، ۱۳۵۸). بعد از انقلاب «بیان پیرانی» در سال ۱۳۸۰ه.ش. به بررسی اجمالی منطقه پرداخت و بناهای کوریا، قلعه شمیران، گنبد جهانگیر و گوریه را شناسایی نمود (پیرانی، ۱۳۸۰)؛ سپس در سال ۱۳۸۲ه.ش. گوریه و جهانگیر با شماره ۸۴۶۳ و ۸۴۶۴ در فهرست آثار ملی به ثبت رسید (پیرانی، ۱۳۸۲). پس از آن، «ابراهیم مرادی» در سال ۱۳۸۶ه.ش. بررسی حوضه آبگیر سند کنگیر را انجام داد (مرادی، ۱۳۸۶). «خسروی» و «قربانی» در مقاله‌ای به بررسی علل توسعه و تعیین چگونگی تحولات مدنیت در منطقه و ارتباط توسعه و افول این محوطه در حاشیه رودکنگیر با تغییرات محیطی و حوادث طبیعی پرداختند (خسروی و قربانی، ۱۳۹۷)؛ هم‌چنین «خسروی» در مقاله‌ای، به بررسی نویافته‌های گچی ساسانی از بناهای اعیانی گوریه و جهانگیر اشاره کرد (خسروی، ۱۳۹۹). افزون بر موارد فوق، تاکنون مقالاتی مختلفی به صورت تخصصی روی سفال دوره ساسانی نوشته شده است که می‌توان به: مقاله «لباف خانیکی» «پیرامون سفال‌های ساسانی شمال شرق ایران»؛ «محمدی‌فر» و «طهماسبی» در مقاله «طبقه‌بندی سفال ساسانی دره سیمره، مطالعه موردی قلعه سیرم‌شاه»؛ «حبیبی» و «حیدری‌کمال» در پژوهش: «سفال ساسانی غرب چهارمحال و بختیاری، براساس نمونه‌های به دست آمده از بررسی باستان‌شناختی شهرستان فارس» و «باغ‌شیخی» و همکاران در مقاله «درآمدی بر شناخت شناسی سفال‌های ساسانی و اسلامی محوطه شیرکوه نایین» اشاره کرد (ن. ک. به: لباف خانیکی، ۱۳۸۷)؛ محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳؛ حبیبی و حیدری‌باباکمال، ۱۳۹۳؛ و باغ‌شیخی و همکاران، ۱۳۹۸). پژوهش حاضر، حاصل بخشی از نتایج یافت‌های سفالی یکی از فصول کاوش محوطه جهانگیر است که در ادامه درباره آن بحث خواهد شد.

موقعیت جغرافیایی و کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه جهانگیر

محوطه جهانگیر در مختصات جغرافیایی 38 X: 606595 و Y: 3752695 و در ۵۰ کیلومتری شمال غرب ایلام، بخش زرنه شهرستان ایوان به فاصله حدود ۸۰۰ متری روستای سرتنگ در کرانه رودخانه کنگیر قرار دارد؛ رودخانه کنگیر در جنوب آن با جهت تقریباً شرق به غرب در جریان است؛ روستای سرتنگ علیا در فاصله حدود ۷۰۰ متری شرق روستای سرتنگ سفلی که مغروق شده در فاصله حدود ۵۰۰ متری شمال غرب آن قرار داشت (خسروی، ۱۳۹۶: ۱۶۴)، (شکل ۱).

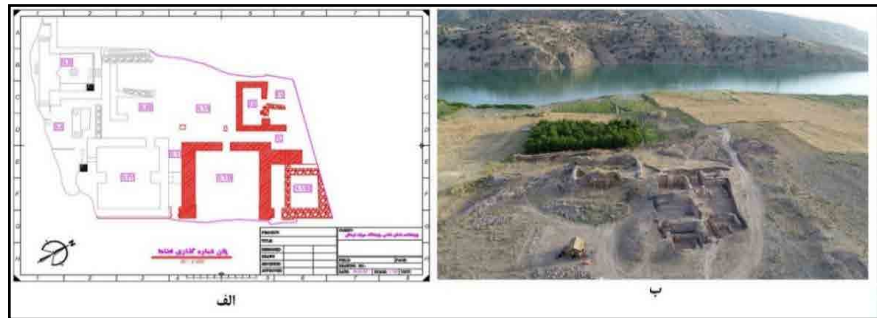
شکل ۱. موقعیت جغرافیایی محوطه جهانگیر واقع در استان ایلام (خسروی، ۱۳۹۵).
Fig. 1. Geographical location of Jahangir site in Ilam province (Khosravi, 2016).

بنای اولیه و اصلی در دوره ساسانی روی یک محوطه اشکانی وسیع ساخته شده و تا قرن چهارم هجری قمری کاربری خود را حفظ کرده بود (خسروی و قربانی، ۱۳۹۷: ۸۴). محوطه مذکور با وسعت ۱۵ هکتاری طی چند فصل کاوش طی سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۶ ه.ش. توسط خسروی کاوش گردید. کاوشگر بنا با شیوه کاوش افقی هندسی به صورت کارگاه‌های ۱۰×۱۰ متر را جهت کاوش انتخاب نمود. طی سه فصل کاوش در پشته مرکزی محوطه جهانگیر در سال‌های ۱۳۹۴، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ ه.ش.، پلان بخش‌هایی از یک بنای بزرگ به طول ۲۹، عرض ۲۴ متر و مساحت ۶۹۶ مترمربع، نمایان شد که جمعاً هفت فضای بزرگ از دل خاک نمایان شد (شکل ۲). این بنا از سوی کاوشگر به دوره ساسانی و معماری مانند سایر بناهای دوره ساسانی مشتمل بر: تالار، ایوان، ایوانچه، اتاق‌ها و غیره است که در اطراف یک فضای روباز (حیاط) قرار گرفته‌اند. در این بنا جرز و ستون‌های گرد یا چهارگوش، طاق‌نماها، قوس‌ها و غیره به کار رفته و مصالح آن از قلوه‌سنگ و ملاط گچ نیم‌پخته نیم‌کوب است. ارتفاع شالوده‌ها متغییر و بالاشه‌سنگ به روش غوطه‌ور در ملاط اجرا شده است و روی دیوارها را با گچ پوشانیدند. یکی از ویژگی‌های بارز در محوطه جهانگیر استفاده از دیوارهای باربر از سنگ لاشه و ملاط گچ است (خسروی، ۱۳۹۹: ۱۴۴). به دلیل اهمیت بنای جهانگیر مانند سایر کاخ‌ها و بناهای اشرافی دوره ساسانی، با گچ‌بری‌های تزئینی آراسته شده است.

بقایای معماری نمایان شده از محوطه جهانگیر متعلق به اواخر دوره ساسانی است که در قرون نخستین اسلامی نیز مورد استفاده بوده است. در کاوش‌های

► شکل ۲. الف: پلان بنای محوطه جهانگیر استان ایلام (خسروی، ۱۳۹۶)؛ ب) نمایی از کاوش‌های باستان‌شناسی و موقعیت قرارگیری رودخانه کنگیر در حاشیه محوطه جهانگیر ایلام (خسروی، ۱۳۹۷: ۸۴).

Fig. 2. A) Plan of Jahangir site in Ilam province (Khosravi, 2016); b) a view of the Archaeological excavations and the Kangir River that runs near it (Khosravi, 2017: 84).

باستان‌شناسی محوطه تاریخی جهانگیر استان ایلام، شواهد زلزله به صورت ترک و فروریختن دیواره و غیره توسط باستان‌شناسان ثبت شده است (شکل ۳)، (خسروی و قربانی، ۱۳۹۷: ۹۹) که از این نظر با متون جغرافیای تاریخی همسان می‌باشند؛ از قرون ۳ و ۴ ه.ق. به بعد این منطقه (ماسبذان) خالی از سکنه می‌شود که علت این امر وقوع زلزله و بلایای طبیعی بود که در منطقه سیمره و سیروان به وقوع پیوسته و در متون تاریخی نیز به آن‌ها اشاره شده است (طبری، ۱۳۶۸/۱۵: ۴۳۳۶).

► شکل ۳. جلوآمدگی، شکاف و جابه‌جایی عرضی در دیواره محوطه جهانگیر ایلام (خسروی، ۱۳۹۷: ۱۰۰).

Fig. 3. Protruding, fracture, and sideward displacement in the wall of Jahangir site, Ilam (Khosravi, 2017: 100).

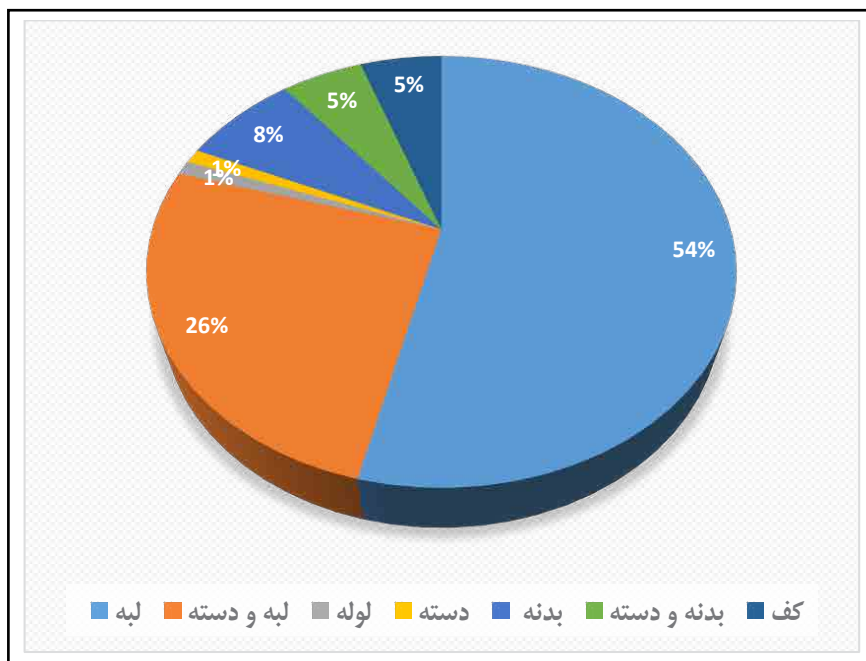

باتوجه به شیوه ساخت و مصالح بنای جهانگیر و یافته‌های حاصل از کاوش مشخص شد که این بنا متعلق به دوره ساسانی است. دیواره‌های ساخته شده از لاشه سنگ و ملاط گچ نیم‌پخته و نیم‌کوب و پوشش گنبدی سقف آن‌ها که از آجر بوده، میراث معماری ساسانی است. باتوجه به داده‌ها منقول و غیرمنقول (نظیر افریزه‌های گچی زیبا، سفال، شیشه و غیره) و شواهد باستان‌شناختی یافت شده این بنا متعلق به دوره ساسانی است که در قرون نخستین اسلامی با ایجاد تغییراتی از آن استفاده شده است (خسروی، ۱۳۹۶: ۱۶۸).

سفال محوطه جهانگیر ایلام (طبقه‌بندی و گونه‌شناسی)

روش مطالعه سفال دوره ساسانی همانند مطالعات سفالین دیگر دوره‌هاست، اما در این دوره برخی از سفالینه‌های خاصی وجود دارد. از جمله یافته‌های فرهنگی کاوش محوطه جهانگیر، سفالینه‌هایی است که از فضاها مختلف به دست آمد و شامل اشیاء سالم سفالین، مانند: بشقاب، خمره‌های کوچک و بزرگ، کاسه و کوزه و هم‌چنین قطعات شکسته سفالی است که در پژوهش حاضر از بین صدها قطعه سفال به دست آمده با غربالگری انجام شده، سفال‌های شاخص به تعداد ۹۲ قطعه انتخاب و سپس مورد طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و سرانجام گاه‌نگاری پیشنهادی

قرار گرفتند؛ شایان ذکر است که این ۹۲ قطعه نماینده کل سفال‌های مطالعه شده هستند؛ به این معنی که اگر نوع لبه و شکل ظرف یکسان بود تنها چند نمونه انتخاب شده است و سعی شده تا از آوردن نمونه‌های تکراری خودداری گردد. اکثر سفال‌ها با استفاده از تکنیک چرخ‌ساز ساخته شده‌اند و اغلب آن‌ها از پخت کافی برخوردار هستند؛ سفال‌ها تماماً آمیزه معدنی (شن و ماسه) دارند. طبقه‌بندی سفال‌های جهانگیر براساس: نوع قطعه، شکل ظرف، شکل لبه، کف، دسته و تزئینات روی سفالینه‌ها کیفیت ساخت سفال ظریف، متوسط و خشن، پوشش داخل و خارج سفال و گونه‌شناسی آن‌ها براساس شکل و صورت گرفت که در ادامه به توصیف آن‌ها پرداخته می‌شود. از نظر کیفیت ساخت سفال، می‌توان ظروف سفالی محوطه جهانگیر را به سه گروه: ۱. ظریف؛ ۲. متوسط؛ ۳. خشن تقسیم کرد که بیشتر سفال‌ها به ترتیب از بافت نسبتاً متوسط (۸۵ مورد از ۹۲ قطعه)، خشن (۴ مورد از ۹۲ قطعه) و ظریف (۳ مورد از ۹۲ قطعه) برخوردار هستند؛ به گونه‌ایی که ظروف متوسط هر چهار شکل کوزه، خمره، کاسه و بشقاب را شامل می‌شوند و ظروف خشن شامل کاسه و خمره و ظروف ظریف شامل تنها فرم کوزه را دربر می‌گیرد. سفال‌های ساسانی محوطه جهانگیر از لحاظ شکل متنوع هستند؛ در پژوهش حاضر نمونه‌های مورد مطالعه، سفال‌هایی هستند که از لایه به دست آمده و نماینده‌ای از تمام طبقات و گونه‌ها باشند، انتخاب و سپس مورد بحث و تحلیل قرار گرفته‌اند. از مطالعه مقایسه‌ای انجام شده حاصل از کاوش باستان‌شناسی محوطه جهانگیر در فصل سوم کاوش، تعداد قطعات به تفکیک عبارتند از: لبه ۵۰، لبه ترکیبی ۲۴، لوله ۱، دسته ۱، بدنه ۷، بدنه ترکیبی ۴ و ۵ کف قطعه سفالی هستند (شکل ۴)؛ هم‌چنین شایان ذکر است که از مجموع سفالینه‌های فوق تعداد ۱۷ قطعه از آن‌ها ظروف سفالی کامل و یا نسبتاً کامل هستند (شکل ۵).

شکل ۴. طبقه‌بندی براساس نوع قطعه سفال‌های محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 4. Classification based on potsherds, Jahangir site, Ilam (Authors, 2019).

به طور معمول، یکی از مهم‌ترین متغیرها در طبقه‌بندی سفالینه‌ها، داشتن لعاب یا نداشتن لعاب است. بر این اساس، می‌توان سفال‌های ساسانی محوطه جهانگیر را در دو گروه سفال‌های ساده (۹۱ قطعه) و یک قطعه سفال لعاب دار تک‌رنگ ساده سبز که آن هم مربوط به بدنه ظرف است، تقسیم نمود (شکل ۷). در سفال‌های بدون لعاب ساسانی جهانگیر از نظر رنگ خمیره به ترتیب در سه گروه اصلی قرمز (۵۷ مورد از ۹۲ قطعه)، نخودی (۲۳ مورد از ۹۲ قطعه) و قهوه‌ای (۱۲ مورد از ۹۲ قطعه) تقسیم‌بندی می‌شوند. علاوه بر موارد یادشده برای طبقه‌بندی سفال‌های مورد مطالعه جهانگیر به شکل لبه آن نیز توجه شده است.

بر این اساس قطعات لبه در گروه‌های مجزا: ۱. لبه سه‌بر؛ ۲. لبه چهاربر؛ ۳. لبه فیتله‌ای؛ ۴. لبه نواری؛ ۵. لبه انگشتی؛ ۶. لبه ساده منحنی؛ ۷. لبه تخت؛ ۸. لبه تخت به بیرون برگشته؛ ۹. لبه ایستاده گرد؛ ۱۰. لبه گرد به بیرون برگشته؛ ۱۱. لبه گرد به داخل برگشته؛ ۱۲. لبه گرد؛ ۱۳. لبه تخت یا گرد شیاردار و ۱۴. لبه ناودانی، قابل طبقه‌بندی هستند. شایان ذکر است که بیشترین قطر لبه موجود در میان سفالینه‌ها ۴۴ میلی‌متر و کمترین آن ۳ میلی‌متر و به لحاظ فراوانی نوع لبه بیشتر از نوع لبه گرد به بیرون برگشته و داخل برگشته می‌باشند.

► شکل ۵. نمونه‌های از ظروف سالم سفالی مکشوف از محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۶).

Fig. 5. Some complete vases from Jahangir site of Ilam (Authors, 2016).

کف‌ها نیز به دو گروه: ۱. کف‌های تخت (شکل ۶ نمونه‌های ۱ تا ۳) و ۲. کف‌های دیسکی شکل (شکل ۶ نمونه‌های ۴ و ۵)؛ و دسته‌ها نیز در شکل‌های: ۱. حلقوی (شکل ۶ نمونه ۶) و ۲. دگمه‌ای (شکل ۶ نمونه ۷) قابل تفکیک و تقسیم‌بندی هستند. موتیف‌ها و عناصر تزئینی سفال‌های محوطه جهانگیر را می‌توان در پنج دسته: ۱. نقوش ساده (کنده)؛ ۲. نقوش ترکیبی؛ ۳. افزوده؛ ۴. فشاری؛ و ۵. نماد تقسیم‌بندی نمود؛ به طور کلی متداول‌ترین تکنیک در تزئین سفال‌های محوطه جهانگیر استفاده از نقوش کنده است (جدول ۱). یکی از شاخصه‌های سفال‌های ساسانی استفاده از نوار افقی برجسته‌ای است که عمدتاً در محل اتصال گردن به شانه کوزه، خمره و یا در مرز گردن و لبه اجرا شده است (لباف‌خانیک، ۱۳۸۷: ۱۵۲)؛ این تکنیک روی سفال‌های محوطه جهانگیر نیز مشاهده می‌شود.

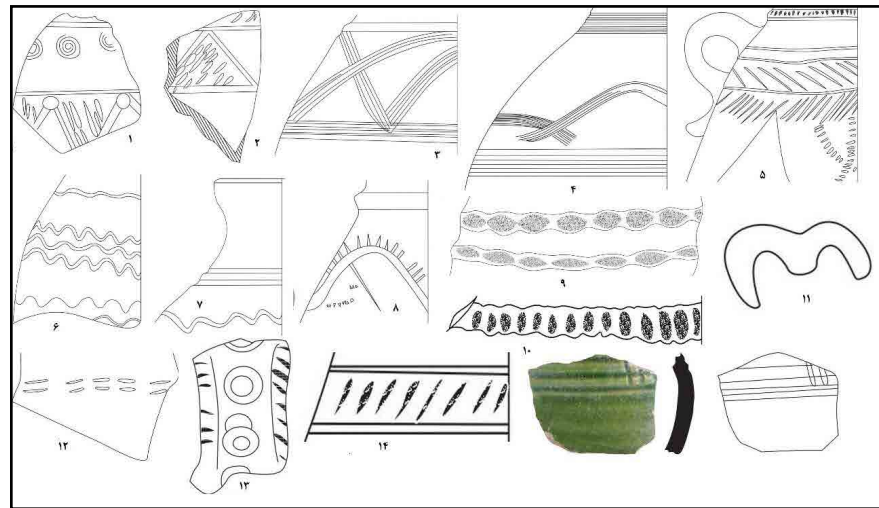
شکل ۶. انواع کف و دسته‌های سفال‌های محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۶).
Fig. 6. Base and handle types in Jahangir area of Ilam (Authors, 2016).

جدول ۱. انواع تزئین سفال‌های محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۹).
Tab. 1. Various decorations on potteries of Jahangir site, Ilam (Authors, 2019).

نقش‌کننده	ترکیبی	افزوده یا برجسته	فشاری	نماد
خطوط مستقیم	کنده و برجسته	باند افقی برجسته	اشکال هندسی دایره یا مثلث	حیوانی (احتمالاً قوچ)
خطوط زیگزاگ	کنده موج و باند افقی برجسته	افزوده طنابی	---	---
خطوط موج	افزوده و فشاری	---	---	---
خطوط موازی	فشاری و کنده	---	---	---

تزئینات گوناگون استفاده شده در سفال‌های محوطه جهانگیر نیز با برخی مناطق فرهنگی قابل قیاس هستند. نمونه‌های تزئین استامپی که به شکل دوایر متحدالمركز نمایان شده‌اند (شکل ۷: ۱)، در محوطه‌های نظیر: دره‌شهر سیمره، سرگنداب سیمره (محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: تصویر ۴۲)، سیرم‌شاه سیمره (همان) و سایر محوطه‌های ساسانی مشاهده می‌شود. در میان نقوش تزئینی نقش احتمالاً یک نماد یا نشان حیوانی سر قوچ به شکل افزوده (شکل ۷: ۱۱) دیده می‌شود که نمونه این نقش از کاوش‌های محوطه ولیران دماوند (نعمتی، ۱۳۸۵: ۱۶۲ و ۱۷۹) و کیابک فیروزکوه (نعمتی و ادیب‌زاده، ۱۳۹۴: ۴۸۶) یافت شده است. روی برخی از سفال‌ها نیز تزئین طنابی نقش گردیده (شکل ۷: ۹ و ۱۰) مشابه نمونه‌های موجود در سایر محوطه‌های هم‌زمان مانند: سیرم‌شاه (محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: تصویر ۴۴)، تورنگ‌تپه (LeCompte, 1987)، اولتان‌قالاسی دشت مغان (علیزاده، ۱۳۸۶: تصویر ۸۵) و غیره است. نقوش کنده نیز در اشکال متنوعی نظیر کنده موج (شکل ۷: ۶) قابل مقایسه با کهن‌دژ نیشابور و بندیان درگز (لباف‌خانیکی، ۱۳۸۷: تصویر ۲۰) کنده موج و خطوط مستقیم (شکل ۷: ۴) مشابه محوطه‌های اولتان‌قالاسی (علیزاده، ۱۳۸۶: تصویر

(۸۵)، لاره‌لاره (مهاجری نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: تصویر ۷) و دره‌شهر (لک‌پور، ۱۳۸۹: طرح ۴)، کنده موج و باند افقی برجسته (شکل ۷:۷) با تزئینات قطعات سفالین به دست آمده از بررسی میاناب شوشتر (عالی و خسروزاده، ۱۳۸۵: شکل ۶۶:۱۳)، نقش کنده مورب (شکل ۷:۵) مشابه تزئینات سفالین محوطه دره‌شهر (فیضی و همکاران، ۱۳۹۱: جدول ۱) و نقوش کنده افزوده هندسی (دایره‌ای)، (شکل ۷:۱۳) هستند. تزئینات رایج روی سفال‌های محوطه جهانگیر عمدتاً در قسمت بدنه و شانه کوزه‌ها، خمره‌ها و تعدادی از کاسه‌ها اجرا شده است. براساس مطالعات تطبیقی انجام‌گرفته روی موتیف و عناصر تزئینی، شیوه‌های تزئینی سفال‌های ساسانی محوطه جهانگیر بیشتر در حوزه فرهنگی «غرب و جنوب غرب ایران نظیر: دره‌شهر، سیرم‌شاه، میاناب و غیره» قرار می‌گیرند که احتمالاً بیانگر ارتباطات درون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در دوره ساسانی باشد.

► شکل ۷. نمونه موتیف و عناصر تزئینی سفال‌های محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۶).

Fig. 7. Decorative motifs on Jahangir pottery, Ilam (Authors, 2016).

گونه‌شناسی سفال‌های محوطه جهانگیر ایلام

چنان‌چه پیش‌تر اشاره شد، سفال‌های مورد مطالعه از نظر ساخت و ویژگی‌های فنی تماماً در گونه معمولی (ساده) جای می‌گیرند و درمیان مجموع سفال‌ها گونه لعاب‌دار تنها یک بدنه لعاب‌دار تک‌رنگ سبز یافت گردید (شکل ۷)؛ که در تحقیق حاضر این ظروف بر پایه شکل کلی ظروف و نوع لبه به انواع اشکال: کوزه، خمره، کاسه و بشقاب تقسیم می‌شوند. با توجه به این‌که هدف اصلی این پژوهش، شناخت دقیق از سفال‌های ساسانی محوطه جهانگیر در غرب حوزه سیاسی و اداری آن است، در ادامه به توصیف دقیق گونه‌شناسی آن‌ها براساس شکل یا فرم پرداخته شده است.

• کوزه‌ها

رایج‌ترین گونه سفال مطالعه شده در بین نمونه‌های به دست آمده از کاوش در محوطه باستانی جهانگیر، کوزه‌ها هستند. کوزه به شکلی اطلاق می‌شود که حاصل ترکیب احجام هندسی بیضوی-هذلولی، بیضوی-مخروط ناقص، قطعه

کروی-مخروط ناقص بوده و نسبت قطر دهانه به ارتفاع آن از ۱/۲ بیشتر باشد (لباف‌خانیکی، ۱۳۸۷: ۱۴۸). این ظروف از نظر شکل به دو گروه گردن‌دار و بدون گردن تقسیم‌بندی می‌شوند. بیشتر کوزه‌ها خمیره‌ای به رنگ‌های قرمز، نخودی و قهوه‌ای دارند؛ خمیره این ظروف متوسط و خشن و آمیزه آن‌ها معدنی (شن و ماسه) است. اکثر سفال‌ها چرخ‌ساز هستند. نمونه‌ها در حرارت مناسبی پخته شده‌اند و بافت مستحکمی دارند. سطوح داخلی و خارجی برخی از کوزه‌ها دارای پوشش گلی غلیظ یا رقیق هستند. از لحاظ شکل لبه نیز در گونه‌های مختلفی می‌توان آن‌ها را طبقه‌بندی کرد که در ادامه به گونه‌شناسی مقایسه‌ای کوزه‌ها پرداخته خواهد شد. کوزه با لبه‌های گرد به داخل برگشته (شکل ۸: نمونه‌های ۱ تا ۱۰) که نمونه‌های مشابه آن‌ها به ترتیب، نمونه ۱ با اندکی تفاوت از کاوش نجات‌بخشی سد صدام در عراق (Simpson, 1996: fig 3: 8) نمونه ۲ و ۳ به ترتیب با بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 14: 200 & fig 27: 513)، نمونه ۴ با بررسی‌های باستان‌شناختی بوشهر (Whitcomb, 1987: fig E:b)، نمونه ۵ با نمونه‌ای از بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975, fig 27: 510)، نمونه ۶ محوطه باستانی برگوتیات در عراق (Langdon & Harden, 1933: fig 3: 5)، نمونه ۷ بررسی‌های باستان‌شناختی بوشهر (Whitcomb, 1987: fig E:b)، نمونه ۸ قصرابونصر فارس (Whitcomb, 1985: fig 48:d)، نمونه ۹ با بررسی باستان‌شناختی دشت فارس (حبیبی و حیدری باباکمال، ۱۳۹۳: شکل ۲: ۴) گزارش شده است و برای نمونه ۱۰ نمونه‌ای قابل مقایسه یافت نگردید.

کوزه با لبه‌های گرد به بیرون برگشته (شکل ۸: نمونه‌های ۱۱ و ۱۲) به ترتیب مشابه نمونه‌های از قصرابونصر (Whitcomb, 1985: fig 48 n:p) و بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 35 : 636) هستند (شکل ۸: نمونه‌های ۱۳، ۱۴ و ۱۵) به ترتیب مشابه آن از محوطه‌های تل‌ماهوز عراق (Ricciardi, 1970: fig 94, n: 68)، بررسی‌های باستان‌شناختی بوشهر (Whitcomb, 1987: fig E:b)، شوش (Boucharlat & labrousse, 1979: fig 31: 2) گزارش شده است. (شکل ۸: نمونه‌های ۱۷، ۱۸ و ۱۹) نمونه‌های مشابه آن‌ها را نیز به ترتیب می‌توان در محوطه‌های شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 28: 526) و نمونه‌های از محوطه قصر ابونصر فارس (Whitcomb, 1985: fig 48 n: p & n: q) مشاهده کرد. کوزه با لبه‌های چهاربر (شکل ۸: نمونه‌های ۲۰ تا ۲۶) نمونه ۲۰ قابل مقایسه با قلعه یزدگرد (Kaell, 1981: fig 13: 26)، نمونه ۲۱ مشابه بررسی‌های باستان‌شناختی میاناب شوشتر (عالی و خسروزاده، ۱۳۸۵: شکل ۵۹: ۷)، ۲۲ مشابه بررسی‌های شمال خوزستان (Wenke, 1975, fig 28: 532) هستند. نمونه ۲۵ نیز مشابه محوطه کیش در عراق (Langdon & Harden, 1933: fig 1: 17) می‌باشد.

کوزه با لبه ساده منحنی (شکل ۸: نمونه ۲۷ تا ۳۱) نمونه ۲۷ با اندکی تفاوت در شکل لبه مشابه شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 38: 706)، نمونه ۲۸ با محوطه باستانی قصر ابونصر فارس (Whitcomb, 1985: fig 48 n:i) قابل مقایسه هستند؛ همچنین نمونه ۲۹ نمونه‌های مشابه آن از بررسی‌های باستان‌شناختی

شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 27: 513)، نمونه ۳۰ شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 33: 607) و نمونه ۳۱ با اندکی تفاوت در مقطع کاوش نجات‌بخشی سد صدام در عراق (Simpson, 1996: fig 3:3) گزارش شده است. کوزه با لبه تخت به بیرون برگشته (شکل ۸: نمونه‌های ۳۲ تا ۳۴) نمونه ۳۲ قابل مقایسه با بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 21: 401)، نمونه ۳۳ مشابه قلعه یزدگرد (Kell, 1981: fig13: 20) و نمونه ۳۴ نمونه‌ای از محوطه برگوتیات در عراق (Langdon & Harden, 1933: fig 3: 7) هستند. کوزه با لبه تخت شیاردار (شکل ۸: نمونه‌های ۳۵ تا ۳۷) به ترتیب با اندکی تفاوت در مقطع مشابه نمونه‌هایی از بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 15: 226, fig 27, 513 & fig 12, 135) هستند؛ همین‌طور کوزه با لبه‌های ایستاده‌گرد (شکل نمونه ۳۸ و ۳۹) با اندکی تفاوت مشابه قلعه یزدگرد (Keall, 1981: fig 10: 31) است.

کوزه با لبه سه‌بر (شکل ۸: نمونه ۴۰ و ۴۱) نمونه ۴۰ قابل مقایسه با محوطه باستانی اولتان‌قالاسی مغان (علیزاده، ۱۳۸۶: شکل ۶۴: 5. T3. L 4) می‌باشد. کوزه با لبه فیتله‌ای (شکل ۸: نمونه ۴۲ و ۴۳) مشابه قصرابونصر فارس (Whitcomb, 1985: fig 47, n:c) است؛ هم‌چنین کوزه‌ها با لبه تخت ساده (شکل ۸: نمونه ۴۴) درمیان سفال‌های قصرابونصر فارس (whitcomb, 1985: fig 47 n: b) و کوزه با لبه ساده‌گرد (شکل ۸: نمونه ۴۵) از کاوش نجات‌بخشی سد صدام در عراق (Simpson, 1996: fig 3: 8) گزارش شده است.

• خمره‌ها

خمره به شکلی از سفال اطلاق می‌شود که براساس طبقه‌بندی هندسی متشکل از یک حجم هندسی بیضوی یا کروی و یا ترکیبی از احجام بوده و نسبت قطر دهانه به ارتفاع آن بیش از ۱/۲ است (لباف‌خانیک، ۱۳۸۷). این سفالینه‌ها تماماً به جز یک مورد، چرخ‌ساز و حرارت کافی برای پخت را داشته‌اند. آمیزه مورد استفاده در خمیره آن‌ها معدنی است و به لحاظ کیفیت ساخت جنس متوسطی دارند. اکثر نمونه‌ها با پوشش گلی غلیظ و یا رقیق به رنگ خود سفال پوشانده شده‌اند. خمره‌ها طیفی از رنگ‌های قرمز، نخودی و قهوه‌ای را شامل می‌شوند؛ از جمله اشکال خمره‌ها عبارتند از: خمره با لبه چهاربر (شکل ۹: نمونه ۱ تا ۴) که مشابه نمونه ۱ از بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 17: 304) و نمونه ۲ با اندکی تفاوت در لبه با نمونه از تل ابوشریفه عراق (Adams, 1970: fig 6, n: bh) گزارش شده است. نمونه ۴ با اندکی تفاوت در مقطع مشابه نمونه‌ای از بررسی‌های باستان‌شناختی ماه‌نشان زنجان (خسرورزاده و عالی، ۱۳۸۳: شکل ۱۸: شماره ۳) می‌باشد.

خمره با لبه ناودانی (شکل ۹: نمونه‌های ۵ و ۶) که نمونه ۵ قابل مقایسه با محوطه قلعه یزدگرد (Keall, 1981: fig 10: 14) و نمونه ۶ نیز با اندکی تفاوت مشابه قلعه یزدگرد (Ibid: fig 18: 18) است. خمره با لبه گرد به داخل برگشته (شکل ۹:

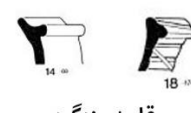
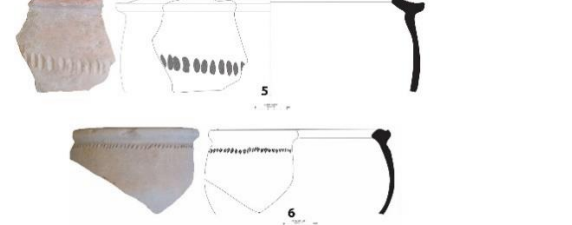
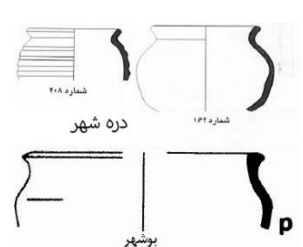

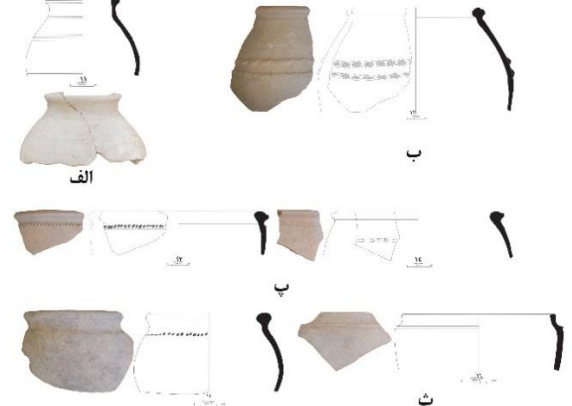
شکل ۸. کوزه‌های گونه ساده محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۶).
Fig. 8. Simple jars from Jahangir site, Ilam (Authors, 2016)

عنوان	نمونه طرح و عکس سفال	نمونه مقایسه
کوزه یا لبه گرد به داخل برگشته		قلعه یزدگرد سد صدام شمال خوزستان شمال خوزستان بوشهر فارسان برگوتیات
کوزه یا لبه گرد به بیرون برگشته		شمال خوزستان قصر ابونصر فارس بوشهر تل ماهوز شوش شمال خوزستان قصر ابونصر
کوزه یا لبه چهاربر		شمال خوزستان میاناب کیش
کوزه یا لبه ساده منحنی		شمال خوزستان قصر ابونصر شمال خوزستان سد صدام

 <p>قلعه یزدگرد</p>		<p>کوزه یا لبه تخت به بمرون برگشته</p>
 <p>شمال خوزستان</p>		<p>کوزه یا لبه تخت شیاردار</p>
 <p>قلعه یزدگرد 31</p>		<p>کوزه یا لبه ایستاده گرد</p>
 <p>اولتان قالاسی</p>		<p>کوزه لبه سه‌بر</p>
 <p>قصر ابونصر</p>		<p>کوزه لبه فیتله‌ای</p>
		<p>کوزه یا لبه ساده تخت یا گرد</p>

۷، ۸، ۹ و ۱۰) با نمونه‌های از محوطه دره شهر سیمره (لک‌پور، ۱۳۸۹: شکل ۳۳؛ طرح ۲۰۸) و نمونه ۹ (لک‌پور، ۱۳۸۹، شکل: ۲۷؛ طرح ۱۶۲) و نمونه ۱۰ از بررسی‌های بوشهر (Whitcomb, 1987: fig D:P) قابل مقایسه هستند. خمره با لبه فیتله‌ای (شکل ۹: نمونه ۱۱) مشابه تپه حصار دامغان (لباف‌خانکی، ۱۳۸۷: شکل ۱۰: ۳) و خمره با لبه گرد شیاردار (شکل ۹: نمونه ۱۲) اشاره نمود. خمره با لبه سه‌بر (شکل ۹: نمونه ۱۳ و ۱۴) با بررسی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 32: 602) و نمونه ۱۴ نیز قابل مقایسه با نمونه‌ای از بررسی‌های باستان‌شناختی بوشهر (Whitcomb, 1987: fig D:w) و قلعه یزدگرد (Keall, 1981: fig 9: 6) هستند. خمره با لبه انگشتی

شکل ۹. خمره‌های گونه‌های ساده محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۶).
Fig. 9. Simple vats from Jahangir site, Ilam (Authors, 2016).

نمونه قابل مقایسه	نمونه طرح و عکس سفال	عنوان
<p>ابوشریفه شمال خوزستان</p> <p>ماه نشان</p> 		<p>خمره با لبه چهاربر</p>
<p>قلعه یزدگرد</p> 		<p>خمره با لبه ناودانی</p>
<p>دره شهر</p> <p>بوشهر</p> 		<p>خمره با لبه گرد به بیرون برگشته</p>
<p>شمال خوزستان حصار</p> <p>بوشهر</p> <p>قلعه یزدگرد</p> <p>شمال خوزستان</p> 		<p>الف) خمره با لبه فیتله‌ای</p> <p>ب) لبه شیاردار</p> <p>پ) سه‌بر</p> <p>ت) انگشتی</p> <p>ث) ایستاده گرد</p>

(شکل ۹: نمونه ۱۵)، خمره با لبه ایستاده گرد (شکل ۹: نمونه ۱۶) نیز قابل انطباق با نمونه‌ای از بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig12: 100) هستند.

• کاسه‌ها

کاسه‌ها، قابل طبقه‌بندی در گروه دهانه‌باز هستند و در بین آن‌ها، کاسه دهانه‌بسته یافت نشد. از لحاظ شکل لبه نیز همانند شکل‌های دیگر کوزه و خمره در گونه‌های مختلفی می‌توان آن‌ها را طبقه‌بندی کرد و در این میان کاسه با لبه تخت به بیرون برگشته فراوانی نسبتاً بیشتری به سایر اشکال لبه‌ها دارد. همه نمونه‌ها چرخ‌ساز و دارای پوشش گلی سطح داخلی یا بیرونی هستند و بیشتر آن‌ها در حرارت مناسب پخته شده‌اند و بافت متوسطی دارند. کاسه‌ها نیز براساس شکل لبه در اشکال مختلفی هم‌چون: کاسه با لبه تخت متمایل به بیرون (شکل ۱۰: نمونه ۱ تا ۳) که نمونه ۱ مشابه قلعه یزدگرد (Keall, 1981: fig 19, n: 18)، نمونه ۲ مشابه نمونه‌ای از بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 131) هستند؛ هم‌چنین کاسه با لبه چهاربر (شکل ۱۰: نمونه‌های ۴ و ۵) که نمونه‌های آن به ترتیب از بررسی‌های باستان‌شناختی شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 400: 21) و اندکی تفاوت در مقطع از قصر ابونصر فارس (Whitcomb, 1985: fig 51, n: h) گزارش شده است. کاسه با لبه سه‌بر (شکل ۱۰: نمونه ۶) مشابه یزدگرد (Keall, 1981: fig 19: 1) و گرد بیرون برگشته (شکل ۱۰: نمونه ۷) مشابه نمونه‌ای از شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 28: 526) است؛ کاسه با لبه ساده منحنی (شکل ۱۰: نمونه ۸) و ساده تخت (شکل نمونه ۹) به ترتیب با نمونه‌هایی از رأس‌الخیمه (Kenet, 2004: fig 5: 33) و شمال خوزستان (Wenke, 1975: fig 12: 132) قابل مقایسه هستند.

کاسه با لبه ناودانی (شکل ۱۰: نمونه ۱۰) نمونه مشابه آن از محوطه حاجی‌آباد فارس (Azarnoush, 1994: fig 171, n: h) یافت شده است؛ کاسه با لبه تخت به بیرون برگشته، (شکل ۱۰: نمونه ۱۱) با نمونه‌ای از بررسی‌های باستان‌شناختی میاناب شوشتر (عالی و خسروزاده، ۱۳۸۵: شکل ۵۸، شماره: ۲) قابل مقایسه است.

• بشقاب

درمیان سفال‌های ساسانی محوطه جهانگیر، تنها یک بشقاب وجود دارد؛ این ظرف خمیره‌ای به‌رنگ نخودی دارد و آمیزه به‌کار رفته در آن از نوع مواد معدنی (شن و ماسه) است. تکنیک ساخت آن، دست‌ساز و دارای پوشش گلی رقیق در سطح داخلی و خارجی است. به‌لحاظ شکل لبه، لبه‌ای ساده گرد دارد (شکل ۱۱) که قابل مقایسه با نمونه‌ای از بررسی‌های باستان‌شناختی میاناب شوشتر (عالی و خسروزاده، ۱۳۸۵: شکل ۶۸، شماره ۵) است.

براساس توصیف، طبقه‌بندی و مطالعات انجام‌شده روی سفال‌های محوطه جهانگیر ایلام که در بالا به‌صورت مفصل به آن اشاره شد، نتایج به‌دست آمده در

شکل ۱۰. کاسه‌های گونه‌های ساده محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۶).
Fig. 10. Simple bowls from Jahangir site, Ilam (Authors, 2016).

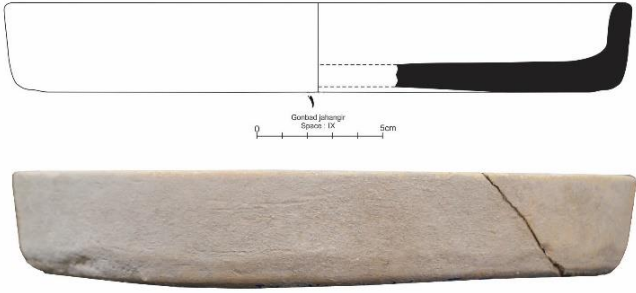
نمونه قابل مقایسه	نمونه عکس و طرح سفال	عنوان
 شمال خوزستان قلعه یزدگرد		کاسه با لبه تخت متمایل به بیرون
 شمال خوزستان قصر ابونصر		کاسه با لبه چهاربر
 شمال خوزستان قلعه یزدگرد	 الف ب	الف) کاسه با لبه سه‌بر ب) کاسه گرد بیرون برگشته
 شمال خوزستان راس الخیمه	 الف ب	الف) کاسه با لبه ساده منحنی ب) کاسه با لبه تخت
 میاناب حاجی آباد	 الف ب	کاسه با لبه الف) ناودانی ب) تخت به بیرون برگشته

دو بخش؛ الف: نتایج سالیابی آزمایشگاهی و ب: برهمکنش‌های فرهنگی سفالینه‌ها پرداخته خواهد شد.

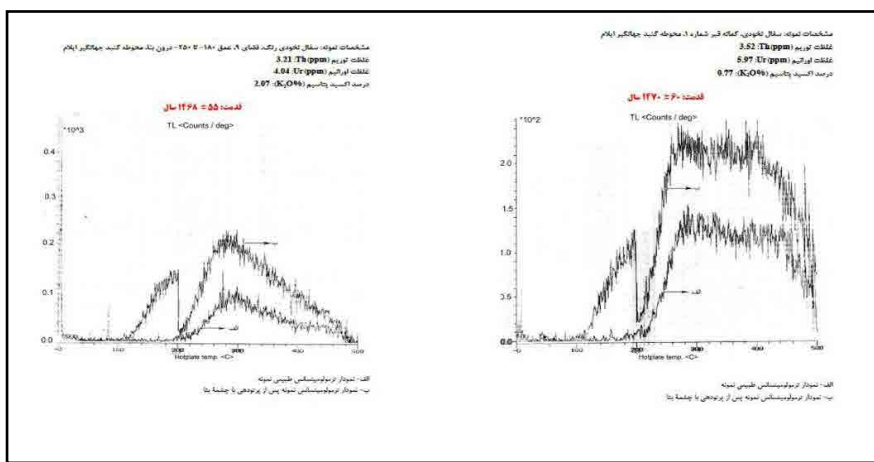
الف) نتایج سالیابی آزمایشگاهی سفالینه‌ها

طبقه‌بندی و گونه‌شناسی با گاهنگاری در باستان‌شناسی ارتباطی نزدیکی دارند (دارک، ۱۳۹۳) و گاهنگاری مرتب کردن زمانی داده‌ها و پیش‌درآمدی برای درک

شکل ۱۱. بشقاب گونه ساده محوطه جهانگیر ایلام (نگارندگان، ۱۳۹۶).
Fig. 11. Simple dish from Jahangir site, Ilam (Authors, 2016).

نمونه قابل مقایسه	نمونه عکس و طرح سفال	عنوان
		<p>بشقاب با لبه ساده گرد</p>

توالی و مراحل وقایع است (هستر و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۲۱). سفال به علت ویژگی‌های فنی و سبکی، یکی از مواد فرهنگی جهت گاهنگاری نسبی در مطالعات استفاده می‌شود. برای گاهنگاری سفال‌های جهانگیر علاوه بر مطالعات آزمایشگاهی به روش ترمولومینسانس از روش تطبیق نمونه‌ها با محوطه‌های ساسانی کاوش شده و دارای گاهنگاری و محوطه‌های یافت شده از بررسی‌های باستان‌شناختی استفاده شد. بر این اساس مشخص شده که گونه سفال‌های مورد مطالعه در محوطه جهانگیر بیشترین شباهت را با مجموعه سفال‌های کاوش شده در قصر ابونصر فارس و بررسی‌های باستان‌شناسی شمال خوزستان دارند؛ با توجه به این مسأله می‌توان محوطه جهانگیر را یکی از محوطه‌های اواخر دوره ساسانی در غرب ایران دانست که دارای سنت‌های سفالین این دوره است؛ چراکه نمونه‌های مقایسه شده با محوطه قصر ابونصر (محوطه‌ای که متعلق به قرن ۵ و ۶ م. است) همخوانی دارند. از اواخر قرن نوزدهم میلادی که علم زمین‌شناسی پیشرفت‌های بسیاری کرد دانشمندان برای تشخیص و طبقه‌بندی سنگ‌های معدنی از یک‌دیگر، خواص ترمولومینسانس را مدنظر قرار دادند و از آنجایی که در اکثر محل‌های باستانی اشیاء سفالی قسمت عمده یافته‌ها را تشکیل می‌دهند می‌توان از اهمیت این روش در مطالعات باستان‌شناسی پی برد (بحرالعلومی شاپورآبادی، ۱۳۹۲: ۷۷-۷۸). دو قطعه سفال از نهشته‌های فضای شماره ۹ و گور شماره ۱ جهانگیر جهت تاریخ‌گذاری به روش ترمولومینسانس در «پژوهشکده حفاظت و مرمت پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری» مورد آزمایش قرار گرفتند. این نمونه‌ها آماده‌سازی و با روش (Additive dose) پرتودهی و اندازه‌گیری شدند. شایان ذکر است آماده‌سازی، اندازه‌گیری و پرتودهی نمونه‌ها در زیر نور قرمز انجام گرفت، غلظت عنصر پتاسیم با روش نورسنجی شعله‌ای در آزمایشگاه شیمی اندازه‌گیری و غلظت عناصر اورانیم و توریم با روش شمارش آلفا اندازه‌گیری شد (بحرالعلومی شاپورآبادی، ۱۳۹۷: ۱-۴). نمونه اول که از عمق منفی ۱۸۰ تا ۲۵۰ سانتی‌متر فضای شماره ۹ برداشت شد تاریخ 1468 ± 55 سال شمسی برای این نمونه اندازه‌گیری شده است. نمونه دوم نیز از عمق منفی ۲۵ گور شماره یک برداشت شد تاریخ 1470 ± 70 سال شمسی برای این نمونه نیز اندازه‌گیری شد (شکل ۱۲؛ جدول ۲). با توجه به این‌که حکومت ساسانیان در ۲۲۴

شکل ۱۲. نمودار تاریخ‌گذاری ترمولومینسانس دو نمونه از سفال‌های محوطه جهانگیر (پژوهشکده حفاظت و مرمت پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۹۷).

Fig. 12. Thermoluminescence dating chart of two pottery samples from Jahangir site (Research Institute for Conservation and Restoration Cultural Heritage and Tourism 2017).

جدول ۲. گاهنگاری نمونه سفال محوطه جهانگیر (بحرالعلمی شاپورآبادی، ۱۳۹۷).
Tab. 2. Chronology of potteries from Jahangir site (Bahrul Uloomi-Shapourabadi, 2017).

نوع نمونه	عمق (cm)	مکان	درصد اکسید پتاسیم (K2O%)	غلظت توریم (ppm)	غلظت اورانیوم (ppm)	سال میلادی	قدمت	طرح و تصویر نمونه
سفال	۱۸۰- تا ۲۵۰-	فضای ۹ جهانگیر	۲۰.۷	۳.۲۱	۴۰.۰۴	551AD (496-606 AD)	۱۳۶۸±۵۵	
سفال	۳۵- سطح گمانه	گور شماره ۱	۵.۷۷	۳.۵۲	۵.۹۷	549AD (489-609 AD)	۱۳۷۰±۴۰	

م. تأسیس و قدرت آن‌ها تا ۶۵۱ م. ادامه داشت؛ نتایج آزمایش‌های سالیابی نشان می‌دهد که حیات این محوطه از اواخر دوره ساسانی شروع شده و پس از متروک شدن محوطه در قرون اولیه اسلامی، سپس مورد استفادهٔ عشایر کوچ‌رو بوده است (خسروی، ۱۳۹۶) و این موضوع حتی با مقایسهٔ نسبی سفالینه‌ها با محوطه‌های اواخر دورهٔ ساسانی براساس شباهت سفالینه‌های آنان همخوانی دارد.

ب) برهمکنش‌های فرهنگی

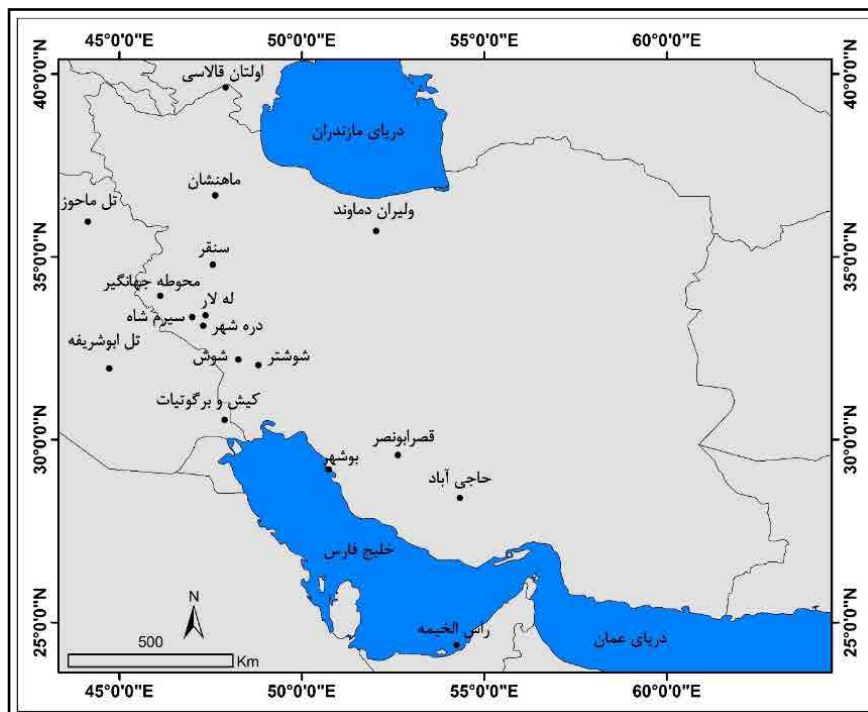
اصطلاح برهم‌کنش برای اولین بار توسط «جوزف کالدول» در سال ۱۹۶۲ م. جهت مطالعهٔ حوزهٔ برهم‌کنشی «هوپ ول» در شمال شرقی آمریکا به‌کار برده شد که

توزیع گسترده داده‌های مشابه فرهنگی در یک پهنه جغرافیایی را به مبادلات کالا نسبت داد (Binford, 1965: 208). سفال به عنوان عنصری جدایی ناپذیر از زندگی روزمره انسان، بیانگر روابط جوامع مختلف است و چگونگی برهم‌کنش میان جوامع را روشن می‌نماید (خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۸)؛ بنابراین تقلید گونه‌های سفال و تولید آن‌ها با کیفیتی پایین‌تر یا جابه‌جایی سفال‌ها در پی صادرات از روابط فرهنگی و اقتصادی میان جوامع حکایت دارد و روابط فرهنگی میان دو یا چند جامعه، ناشی از موقعیت جغرافیایی و راه‌های ارتباطی است و وجود راه‌های ارتباطی به توزیع و گسترش سنت‌های هنری و فرهنگی می‌انجامد (امیرحاجلو و صدیقیان، ۱۳۹۹: ۱۷۲)؛ به عنوان مثال، می‌توان به سفال‌های خاص گونه «نوک اژدری» شکل در سواحل خلیج فارس که کاربرد اصلی آن در تجارت بوده و به نظر بخش ساحلی خلیج فارس منشأ اولیه آن بوده است (اسمعیلی جلودار، ۱۳۹۱: ۱۳۹۴) و سفال گونه نامرد در جنوب شرق ایران (خسروزاده و سرلک، ۱۳۹۶) نام‌برد؛ به عبارتی دیگر، مواد فرهنگی مشابه دلیلی هستند بر جابه‌جایی خود کالا یا فرهنگ تولید کالا و شباهت میان مجموعه سفال‌های چند محوطه با یک‌دیگر نشان از ارتباط آن محوطه‌ها دارد (لباف‌خانیک، ۱۳۹۱: ۱۹۳ و ۱۹۴).

همان‌طور که در مقدمه پژوهش نیز بیان گردید محوطه جهانگیر بر سر دو راه ارتباطی باستانی یکی ایران به بین‌النهرین قرار داشته است و دیگری مسیر راه ارتباطی به مرکز حاکم‌نشین ولایت ماسبذان (سیروان باستانی) بوده است از آنجا یک شعبه آن به سیمره و شوش و شعبه دیگری نیز به طرف اسلام‌آباد و کرمانشاه می‌رفته است (خسروی، ۱۳۹۶: ۱۶۷).

در دوره ساسانی اشکال با اختلاف در جزئیات شکل مقطع، تقریباً مشابه هم هستند (محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۵۰)؛ اما آن‌چه آن‌ها را به «سبک منطقه‌ای^۲» مبدل کرده، علاوه بر مشخصات فنی متفاوتشان، تزئین گوناگون در هر منطقه است؛ به عنوان مثال، می‌توان از «نقوش لانه‌زنبری» که بیشتر در منطقه عراق و سواحل خلیج فارس، از جمله رأس‌الخیمه (Kenet, 2004: fig 33)، بنادر سواحل شمالی خلیج فارس نظیر سیراف (Tampeo, 1987) و غرب و جنوب غربی ایران اشاره نمود. همان‌گونه که پیش از این نیز بیان شد، نتایج حاصل از مقایسات گونه‌شناختی نمونه‌های سفالین محوطه جهانگیر آشکارا نشان از همسانی و شباهت این نمونه‌ها با سفالینه‌های مناطق همجوار و فرامنطقه‌ای آن دارد؛ بنابراین سفال ساسانی جهانگیر به ترتیب قابل مقایسه با سفال‌های محوطه‌های مناطق فرهنگی شامل محوطه‌های واقع در مسیر جنوب و جنوب‌غرب ایران هم‌چون: قصر ابونصر (Whitcomb, 1985)، حاجی‌آباد (Azarnoush, 1994)، شمال خوزستان (Wenke, 1975)، میاناب شوشتر (عالی و خسروزاده، ۱۳۸۵) رأس‌الخیمه (Kenet, 2004)، و نیز مسیر غرب و شمال‌غرب ایران شامل محوطه‌هایی هم‌چون: دره‌شهر (لک‌پور، ۱۳۸۹)، قلعه سیرم‌شاه (محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳)، قلعه یزدگرد (Keall, 1981)، و با فاصله‌ای دورتر با محوطه‌های ساسانی شناسایی شده ماه‌نشان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳) دارد. و علاوه بر این‌ها، برخی از گونه‌های

سفالین با سفالینه‌های محوطه‌هایی چون: تل ابوشریفه، تل ماهوز، برگوتیات و سد صدام در عراق، قابل مقایسه هستند (شکل ۱۳) و سرانجام باید به این نکته نیز اشاره نمود که باتوجه به منطقه‌ای بودن ساخت سفال، تعدادی از نمونه‌ها که از لحاظ شکل با سفال‌های مناطق دیگر مقایسه نشده‌اند به لحاظ ساختار فنی، به دوره ساسانی منتسب و به احتمالی شاید در سبک محلی یا منطقه‌ای خود قابل طبقه‌بندی هستند. این تشابهات و همسانی نشان از وجود برهمکنش یا به عبارتی بهتر، روابط فرهنگی مابین محوطه‌های شمال شرق، غرب و جنوب غرب و منطقه بین‌النهرین دارد. فقدان کاوش‌های منسجم در غرب ایران از محوطه‌های ساسانی و کاوش اخیر انجام شده در جهانگیر، دانش ما را نسبت به این بخش از جغرافیای اداری و سیاسی ساسانیان کامل‌تر نمود.

شکل ۱۳. پراکنده‌گی محوطه‌های ساسانی اشاره شده در متن پژوهش حاضر (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 13. Sassanian sites mentioned in this current research (Authors, 2020).

نتیجه‌گیری

در هر منطقه فرهنگی کیفیت و کمیت داده‌های باستان‌شناسی، بنیان ارزیابی‌های باستان‌شناختی را فراهم می‌آورد. مطالعه، گونه‌شناسی و سرانجام گاهنگاری سفال‌های محوطه جهانگیر در راستای پاسخ به پرسش‌های پژوهش انجام شد. در مجموع از محوطه جهانگیر چند گونه سفالی شامل: کوزه، کاسه، خمره و بشقاب به دست آمد که بیشتر آن‌ها چرخ‌ساز بوده و دارای پوشش گلی غلیظ یا رقیق بر جداره داخلی یا بیرونی خود هستند؛ اگرچه بیش از نصف سفالینه‌ها بدون تزئین هستند، اما تنوع شیوه‌های تزئینی نشان از اهمیت این موضوع دارد. شیوه‌های تزئینی شامل: نقوش نشان یا نماد و نقوش ساده و ترکیبی که یک یا دو نقش‌کننده باهم ترکیب شده‌اند؛ نقوش کنده، طنابی، افزوده، باندافقی برجسته و موارد دیگر

از این دست است. براساس مقایسه گونه‌های سفالی با دیگر مناطق نشان داد که سفال با کاربری مصرفی و عمومی نظیر کوزه و کاسه عمده‌ترین نوع سفالی است که در دوره ساسانی مردم ساکن این منطقه از آن استفاده نموده‌اند. بیشتر نمونه‌های مورد مطالعه به لحاظ کیفیت ساخت متوسط هستند و آمیزه تمامی آن‌ها معدنی (شن و ماسه) است. سفال‌های جهانگیر از لحاظ شکل ظرف، نوع لبه و نقش تزئینی قابل مقایسه با برخی از مناطق فرهنگی ایران هستند؛ براساس گاهنگاری به روش گرمالیان (ترمومینسانس) روی سفال‌های جهانگیر، نتایج نشان می‌دهد که حیات در محوطه احتمالاً از اواخر دوره ساسانی شروع شده است؛ هم‌چنین مقایسه تطبیقی سفالینه‌ها نیز با محوطه‌های اواخر این دوره هم‌چون قصر ابونصر فارس همسانی دارند. به‌طور کلی محوطه جهانگیر بر سر دوراه ارتباطی باستانی ایران به بین‌النهرین و دیگری مسیر ارتباطی به سمت غرب و جنوب غربی ایران قرار داشته است. بر طبق آنچه که در بخش‌های پیشین بیان شد، سفال ساسانی جهانگیر قابل مقایسه با سایر مناطق فرهنگی ایران نیز هستند که براساس مطالعات این‌گونه می‌توان بیان نمود که منطقه جهانگیر براساس مدارک موجود از نظر فرهنگی به نظر تحت تأثیر منطقه فرهنگی جنوب غرب و جنوب ایران است؛ به عبارتی دیگر، مناطقی که از لحاظ جغرافیای محیطی به هم نزدیک هستند، نمونه‌های مشابه بیشتری از جهات مختلفشان دارند و سرانجام باید به این نکته نیز اشاره نمود که باتوجه به منطقه‌ای بودن ساخت سفال، تعدادی از نمونه‌ها که از لحاظ شکل با سفال‌های مناطق دیگر مقایسه نشده‌اند به لحاظ ساختار فنی، به دوره ساسانی قابل انتساب هستند؛ به عبارتی براساس شمار سفال‌های به دست آمده از کاوش به نظر می‌رسد برخی از گونه‌ها ساخت خود منطقه بوده و نمونه‌هایی که شمارشان اندک است، مانند سفال لعاب‌دار که احتمالاً از سایر مناطق به این بخش وارد شده است.

پی‌نوشت

1. Hopewell.

۲. نویسندگان مقاله حاضر به جای استفاده از سبک محلی، از سبک منطقه‌ای استفاده کرده‌اند که به نظر با توجه به تعریف ارائه شده، این عنوان به‌طور کامل از آن مستفاد می‌گردد.

کتابنامه

- ابن جعفر، قدامه، ۱۳۷۰، الخراج. ترجمه حسین قره‌چانلو، تهران: البرز.
- ابن حوقل، ابوالقاسم محمد، ۱۳۶۶، صورة الارض. ترجمه جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ابودلف الخزرچی، مسعربن مهلهل، ۱۳۴۲، سفرنامه ابودلف در ایران در سال ۳۴۱ ه.ق. با تعلیقات و تحقیقات: ولادیمیر مینورسکی، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، تهران: فرهنگ ایران زمین.
- استارک، فریا، ۱۳۵۸، سفری به دیار الموت، لرستان و ایلام. ترجمه علی محمد ساکی، تهران: انتشارات علمی-فرهنگی، چاپ دوم.

- اسمعیلی جلودار، محمداسماعیل، ۱۳۹۱، «گستره سفالینه‌های شاخص تجاری صدر اسلام در خلیج فارس». در: ویژه‌نامه اولین نشست تخصصی شیشه و سفال، به کوشش: محمداسماعیل اسمعیلی جلودار و آرمان شیشه‌گر، تهران: ۱۳-۴۴.
- اسمعیلی جلودار، محمداسماعیل، ۱۳۹۴، پژوهش‌های باستان‌شناختی خلیج فارس (بندر باستانی سیراف). تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم، ۱۳۴۵، مسالک و ممالک. تصحیح: ایرج افشار، تهران: موقوفات افشار.
- امیرحاجلو، سعید؛ و صدیقیان، حسین، ۱۳۹۹، «مطالعه باستان‌شناختی سفال‌های دوران اسلامی محوطه قلعه سنگ؛ شهر قدیم سیرجان». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۲۵: ۱۵۵-۱۸۰.
- بحرالعلومی شاپورآبادی، فرانک، ۱۳۹۲، روش‌های سالیابی در باستان‌شناسی. تهران: نشر سمت.
- بحرالعلومی شاپورآبادی، فرانک، ۱۳۹۷، گزارش سالیابی ۵ نمونه آجر و سفال حاصل از کاوش محوطه جهانگیر در حاشیه رود کنگیر ایوان در استان ایلام. تهران: پژوهشگاه حفاظت و مرمت، پژوهشگاه میراث فرهنگی.
- باغ‌شیخی میلاد؛ اسمعیلی جلودار، محمداسماعیل؛ خسروزاده، علیرضا؛ حاجی محمدعلیان، علمدار، ۱۳۹۸، «درآمدی بر شناخت‌شناسی سفال‌های ساسانی و اسلامی محوطه شیرکوه نایین، فلات مرکزی ایران». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۳ (۱۰): ۸۷-۱۰۷.
- پیرانی، بیان، ۱۳۸۰، «گزارش بررسی و شناسایی شهرستان ایوان در استان ایلام». ایلام: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان ایلام (منتشر نشده).
- پیرانی، بیان، ۱۳۸۲، «پرونده‌های ثبتی بناهای گوریه و گنبد جهانگیر». ایلام: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان ایلام (منتشر نشده).
- حبیبی، حسین؛ و حیدری باباکمال، یدالله، ۱۳۹۳، «سفال‌سازانی غرب چهارمحال و بختیاری، براساس نمونه‌های به دست آمده از بررسی باستان‌شناختی شهرستان فارسان». پیام باستان‌شناسی، ۱۱ (۲۲): ۷۹-۱۰۱.
- خدادوست، جواد؛ موسوی حاجی، سیدرسول؛ تقوی، عابد؛ و پورعلی یاری‌گوکی، شهین، ۱۳۹۶، «بررسی و مطالعه تحلیلی سفالینه‌های محوطه مالین، شهرستان باخزر (خراسان رضوی)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷ (۱۳): ۱۵۷-۱۷۲.
- خسروزاده، علیرضا؛ و عالی، ابوالفضل، ۱۳۸۳، «توصیف، طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌شناختی سفال‌های دوران اشکانی و ساسانی منطقه ماه‌نشان (زنجان)». در: مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران، تهران: نشر سازمان میراث فرهنگی کشور: ۴۵-۷۰.
- خسروزاده، علیرضا؛ و سرلک، سیامک، ۱۳۹۷، «سفال منقوش نامرد: سفال مربوط به اواخر دوره پارت و دوره ساسانی جنوب شرق ایران و سواحل خلیج فارس». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۲ (۳): ۸۲-۶۷.
- خسروزاده، علیرضا؛ نوروزاده چگینی، ناصر؛ و نظری، سامر، ۱۳۹۹، «توصیف،

- طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های اشکانی به دست آمده از دور دوم کاوش‌های قلعه یزدگرد». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۲ (۱): ۱۱۷-۱۳۷.
- خسروی، لیلا، ۱۳۹۶، «کاوش در محوطه جهانگیر (کَلگ) در حاشیه رودخانه کنگیر ایوان در استان ایلام». در: مجموعه مقالات کوتاه پانزدهمین گزارش‌های سالیانه باستان‌شناسی ایران، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری: ۱۶۶-۱۶۹.
- خسروی، لیلا، ۱۳۹۹، «نویافته‌های گچی ساسانی از بناهای اعیانی گوریه و جهانگیر بر کرانه رودکنگیر ایوان در استان ایلام». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۲۴: ۱۴۱-۱۶۷.
- خسروی، لیلا؛ و قربانی، الهام، ۱۳۹۷، «بررسی زمین‌شناسی، هیدرولوژی، ژئومورفولوژی و سائزموکتونیک و موفوتکتونیک پهنه باستانی جهانگیر در حاشیه رودکنگیر شهرستان ایوان استان ایلام». کواترنری ایران، ۴ (۱): ۱۰۳-۸۳.
- دارک، کن، ۱۳۹۳، مبنای نظری باستان‌شناسی. ترجمه کامیار عبدی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- راولینسون، هنری، ۱۳۶۲، سفرنامه راولینسون. ترجمه سکندر امان‌اللهی بهاروند، تهران: آگاه.
- طبری، محمد بن جریر، ۱۳۶۸، تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوك). جلد ۱۵، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر.
- عالی، ابولفضل؛ و خسروزاده، علیرضا، ۱۳۸۵، «سفال‌های دوره ساسانی تا اوایل اسلام» در: بررسی باستان‌شناسی میاناب شوشتر. به کوشش: عباس مقدم. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری: ۲۹۷-۲۴۹.
- علیزاده، کریم، ۱۳۸۶، گزارش مقدماتی کاوش‌های باستان‌شناختی در اولتان قلاسی دشت مغان-اردبیل فصل اول و دوم. تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- فیضی، مهسا؛ فیضی، نسیم؛ و حیدری باباکمال، یدالله، ۱۳۹۱، «بررسی تأثیر جریان‌های فرهنگی حاکم بر شکل‌گیری نقوش سفال‌های صدر اسلام سیمره، نمونه موردی: سفال‌های بدون لعاب». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۲ (۳): ۱۵۲-۱۳۱.
- لباف خانیکی، میثم، ۱۳۹۱، «برهمکنش‌های سیاسی-اقتصادی شهر نیشابور با زیستگاه‌های اقماری‌اش در دوره ساسانی». مطالعات باستان‌شناسی، ۴ (۱): ۲۰۲-۱۷۵.
- لباف خانیکی، میثم، ۱۳۸۷، «سفال ساسانی شمال شرق ایران (طبقه‌بندی، مقایسه و تحلیل براساس ویژگی‌های شکلی)». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۵۹ (۴-۱۸۶): ۱۷۷-۱۴۳.
- لک‌پور، سیمین، ۱۳۸۹، کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی دره شهر (سیمره). تهران: نشر پازینه.
- محمدی‌فر، یعقوب، و طهماسبی، الناز، ۱۳۹۳، «طبقه‌بندی سفال ساسانی

- دره سیمره، مطالعه موردی: قلعه سیرم‌شاه». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷: ۱۵۲-۱۳۳.
- مرادی، ابراهیم، ۱۳۸۶، «گزارش بررسی و شناسایی حوضه آبگیر سدکنگیر». تهران: مرکز اسناد پژوهش‌شکده باستان-شناسی (منتشر نشده).
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، ۱۳۸۱، التنبیه و الاشراف. ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: علمی فرهنگی.
- مظاهری، خداکرم؛ زینی‌وند، حسین؛ و کریمی، بهرام، ۱۳۹۳، «زوال ولایت مهرجانقذق براساس متون تاریخی و داده‌های باستان‌شناسی». پژوهش‌های باستان‌شناسی، ۴ (۲): ۸۵-۱۰۲.
- مقدسی، ابوعبدالله، ۱۳۶۱، احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم. ترجمه علینقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- مهاجری‌نژاد، عبدالرضا؛ سراقی، نعمت‌الله؛ و جاویدخواه، معصومه، ۱۳۹۴، «گزارش مقدماتی کاوش محوطه‌های لاره‌لاره ۱ و ۲ حوضه سد سیمره». در: مجموعه مقالات پژوهش‌های باستان‌شناسی حوضه آبگیر سد سیمره، به‌کوشش: لیلی نیاکان: ۲۹۵-۳۰۳.
- محمدی‌فر، یعقوب؛ و امینی، فرهاد، ۱۳۹۴، باستان‌شناسی و هنر‌سازانی. تهران: شاپیگان.
- نعمتی، محمدرضا، ۱۳۸۵، «گزارش فصل اول کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه تاریخی ولیران». پژوهش‌شکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- نعمتی، محمدرضا؛ و ادیب‌زاده، مرتضی، ۱۳۹۴، «گمانه‌زنی و تعیین حریم محوطه باستانی کیابک فیروزکوه». در: گزارش‌های سالانه باستان‌شناسی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری: ۴۸۲-۴۸۸.
- نفیسی، سعید، ۱۳۳۱، تمدن ساسانی. تهران: دانشگاه تهران.
- هستر، تامس آر؛ شیفر، هری جی؛ و فدر، کنتل، ۱۳۹۲، روش‌های میدانی در باستان‌شناسی. ترجمه کمال‌الدین نیکنما و حسین صبری، تهران: نشر سمت.

- Aali, A. & Khosrowzadeh, A., 2006, "Pottery of the Sassanid period to the early of Islam". In: *The book Archaeological Survey of Mianab Shushtar. By the efforts of Abbas Moghadam*. Tehran Cultural Heritage and Tourism Organization: 297-249. [In Persian]

- Abu Delf Al-Khazraji, M.-Ibn M., 1963, *Abu Delf's travelogue in Iran in 341 AH, with comments and research by Vladimir Minverski*. translated by Abolfazl Tabatabai, Tehran: Culture of Iran zamin. [In Persian].

- Adams, R. Mc., 1970, "Tell Abu sarifa. A sassanian-Islamic ceramic sequence from south central Iraq". *Ars Orientalis*, 8: 87-119.

- Al Tabari, M.-Ibn. J., 1996, *Tarikh (History)*. Translated by: Aboalghasem Payandeh. Tehran: Asatir. [In Persian].

- Alizadeh, K., 2007. *Preliminary report of archaeological excavations in Ultan Qalasi, Moghan plain, Ardabil, first and second seasons*. Tehran Institute of Cultural Heritage and Tourism. [In Persian].
- Amirhajloo, S. & Sedighian, H., 2020, "Archaeological Research on Islamic Pottery from Qal'eh Sang, Old Sirjan (Kerman Province, Iran)". *Pazhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran*, 10 (25): 163-192. [In Persian].
- Azarnoush, M., 1994, *The Sasanian Manor House at Haji Abad, Iran*. Monografie di Mesopotamia III. Florence: Casa Editrice le Lettere.
- Baghsheikhi, M.; Esmaeili-Jelodar, M. E.; Khosrozadeh Alireza, Haji-Alian, A., 2020, "An Introduction to the Epistemology of Sassanian and Islamic Pottery in the Naein Shirkooh Area, Central Plateau of Iran". *Parseh Archaeology Studie*, 3 (10): 87-107. [In Persian].
- Bahr al-Ulumi Shapurabadi, F., 2018, *Report on the collection of 5 samples of bricks and pottery obtained from the excavation of Jahangir site along the Kangir Ivan river in Ilam province*. Tehran: Research Institute for Conservation and Restoration, Cultural Heritage Research Institute (unpublished). [In Persian].
- Bahr al-Ulumi Shapurabadi, F., 2013, *Methods of Tracing in Archeology*. Tehran: Samat [In Persian].
- Binford, L. R., 1965, "Archaeological Systematics and Study of Culture Process". *American Antiquity*, 31 (2), Part 1: 203-210.
- Boucharlat, R. & Labrousse, A., 1979, "Le palais d'Artaxerxès II sur la rive droite du Chaour à Suse". *Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran (DAFI) Paris*, 10: 19-136.
- Dark, C., 2014, *Theoretical Foundations of Archeology*. Translated by: Kamyar Abdi, Tehran University Publishing Center. [In Persian].
- Esmaeili-Jelodar, M. E., 2015, *Persian Gulf Archaeological Research (Siraf Ancient Port)*. Tehran: Cultural Heritage and Tourism Research Institute. [In Persian].
- Esmaeili-Jelodar, M. E., 2012, "The range of pottery of the early Islamic trade in the Persian Gulf". in: *The Special Issue of the first specialized meeting of glass and pottery*, by: Esmaeili-Jelodar, Mohammad Esmail and Arman Shishegar, Tehran: June 3 -3: 13-44. [In Persian].
- Estakhri, A. I. I., 1970, *Masalak VA mamalek*. Translation by: Iraj Afshar, Tehran: Translation and Publishing Company. [In Persian].
- Faizi, M.; Faizi, N. & Heydari BabaKamal, Y., 2013, "The Study of the Effect of the Dominant Cultural Processes on the Early Islamic Pottery

Decorations of Seymareh: Non-Glazed Potteries”. *Pazhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran*, 2 (3): 131-152. [In Persian].

- Habibi, H. & Heidari Babakamal, Y., 2014, “Western pottery of Chaharmahal and Bakhtiari, based on samples obtained from the archaeological study of Farsan city”. *Payam Archaeologist*, 11 (22): 79-101. [In Persian].

- Hester, T.; Shafer, H. & Feder, K., 2013, *Field methods in archeology*. translated by: Kamaladdin Niknami and Hossein Sabri, Tehran: Samat Publishing. [In Persian].

- Ibn Hawqal, A-Q., 1966, *Ṣūrat al-'Arz (The face of the Earth)*. Translated by: Jafar Shoar. Tehran: FarhangIran. [In Persian].

- Ibn Ja'far, Q., 2000, *Kitab al-Kharaj (the Book of the Land Tax)*. Translated by: Hossein Ghareh e- Chanlou. Tehran: Alborz [In Persian].

- Kennet, D., 2004, *Sasanian and Islamic pottery from Ras al-Khaimah (eBook version): classification, chronology and analysis of trade in the Western Indian Ocean (Vol. 1)*. Archaeopress.

- Khodadoost, J.; Mousavi Haji, S. R.; Taghavi, A. & Pooraliyari, S., 2017, “An Analytical Study of the Pottery at the Malin Site (Bakharz)”. *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 7 (13): 157-72. [In Persian].

- Khosravi, L., 2017, “Excavation in Jahangir (Kalg) area along the Kangir Ivan River in Ilam province”. in: *The collection of short articles of the 15th Annual Archaeological Reports of Iran*, Tehran: Institute of Cultural Heritage and Tourism: 166-169. [In Persian].

- Khosravi, L., 2020, “Newly-found Stucco Remains from the Sasanian Noble Residence at Gūriyeh and Jahāngir near the Kangir River of Eyvan, Ilam Province”. *Pazhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran*, 10 (24): 141-167. [In Persian].

- Khosravi, L. & Ghorbani, E., 2018, “Investigation of Geology, Hydrology, Geomorphology, Mosques, and Morphotectonics of Jahangir Ancient Zone on the Margin of Kangir River, Eyvan, Ilam Province”. *Quaternary Journal of Iran*, 4 (1): 83-103. [In Persian].

- Khosrowzadeh, A. & Sarlak, S., 2018, “The Namord Painted Ware: The Pottery of Late Parthian and Sassanid Periods in Southeast of Iran and Persian Gulf”. *Parseh J Archaeology Studie*, 2 (3): 67-82 [In Persian].

- Khosrowzadeh, A. & Aali, A., 2004, “Description, Classification and Typological Analysis of Parthian and Sassanid Pottery of Mahnesan Region (Zanjan)”. in: *The Proceedings of the International Conference on*

Archeology of Iran, Tehran: Publication of the country's cultural heritage organization. [In Persian].

- Khosrowzadeh, A.; Nowruz Zadeh Chegini, N. & Nazari, S., 2020, "Description, Classification and Typology of the Excavated Parthian Pottery from the Second Seasons of Qal'eh-i Yazdigird's Excavations". *Archaeological Studies*, 12 (1): 117-137 [In Persian].

- Labaf-khaniki, M., 2008, "Sassanian Pottery of Northeastern Iran (Classification, Comparison and Analysis Based on Formal Features)". *Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*, 59 (4): 186: 143-177. [In Persian].

- Labbaf-Khaniki, M., 2012, "Eco-political interactions between Nishapour and its hinterlands during Sassanian period". *Archaeological Studies*, 4 (1): 175-202. [In Persian].

- Lakpour, S., 2010, *Archaeological excavations and research in the city Darreh Shahr (Seymareh)*. Tehran: Pazineh. [In Persian].

- Lecomte, O., 1987, *La Ceramique Sassanide, Fouilles de Tureng Tepe sous la direction Jean Deshayes*. I: Les periods sassanides ET islamiques, Paris.

- Maghaddasi, A. A., 1982, *Ahsan al-Taqasim fi Maarefa al-Aqalim*. Translated by: Alinaghi Monzavi, Tehran: Iranian Authors and Translators Company. [In Persian].

- Masoudi, A. A.-Ibn. H., 2002, *Al-Tanbiyyah and Al-Ashraf*. Translated by: Abolghasem Payende, Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian].

- Mazaheri, Kh.; Zeynivand, M. & Karimi, B., 2015, "The fall of Mehrjanqadhaq on the Basis of Historical Texts and Archaeological Data". *Iranian Studies*, 4 (2): 85-102. [In Persian].

- Mohajerinejad, A.; Souraghi, N. & Javidkhah, M., 2015, "Preliminary report of excavation of Lareh-lareh 1 and 2 sites of Seymareh dam basin". In: *The book of archeological researches of Seymareh dam catchment*, By Lily Niyakan: 295 303. [In Persian].

- Mohammadifar, Y. & Amini, F., 2015, *Archeology and Art Sasanian*. Tehran: Shapigan. [In Persian].

- Mohammadifar, Y. & Tahmasebi, E., 2015, "The Typology of Sassanid Pottery of Seymareh Valley, Case Study: Qale'h-ye Seyrom Shah". *Pazhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran*, 4 (7): 133-152. [In Persian].

- Moradi, E., 2007, "Report on the study and identification of the dam

catchment catchment area”. Tehran Archaeological Research Institute Documentation Center (unpublished). [In Persian].

- Nafisi, S., 1952, *Sassanid Civilization*. Tehran University of Tehran. [In Persian].

- Nemati, M. R., 2006, “Report of the first chapter of archaeological excavations in the historical site of Valiran”. Archaeological Research Institute (unpublished). [In Persian].

- Nemati, M. R. & Adibzadeh, M., 2015, “Speculation and determination of the site of Kiabak Firoozkooh”. In: *The book of annual archaeological reports of Iran*, Tehran: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization: 482-488. [In Persian].

- Pirani, B., 2001, “Report on the study and identification of Ivan city in Ilam province”. Ilam: Ilam Cultural Heritage Documentation Center (unpublished). [In Persian].

- Pirani, B., 2003, “Registration files of Goryeh and Gonbad Jahangir buildings”. Ilam: Ilam Cultural Heritage Documentation Center (unpublished). [In Persian].

- Rawlinson, H., 1983, *Rawlinson Travelogue*. Translated by: Sekandar Amanollahi Baharvand, Tehran: Agah. [In Persian].

- Ricciardi, R. V., 1970, “Sasanian Pottery from Tell Mahuz (North-West Mesopotamia)”. *Mesopotamia*, V-VI.

- Sarikhani, M.; Heidarian, M. & Parseh, Sh., 2016, “Analyzing the Sassanian Settlement Pattern of Sonqor-o Kolyaie Plain”. *Pazhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran*, 6 (10): 101-120 [In Persian].

- Simpson, S. J.; Bartl, K. & Hauser, S. R., 1996, “From Tekrit to the Jaghjagh: Sasanian sites, settlement patterns and material culture in northern Mesopotamia”. *Continuity and change in northern Mesopotamia from the Hellenistic to the early Islamic period*: 87-126. [In Persian].

- Stark, F., 1979, *A trip to Alamut, Lorestan and Ilam*. Translated by: Ali Mohammad Saki, Tehran: Elmi Farhangi, Second Edition. [In Persian].

- Tampeo, M., 1989, “Maritime Trade between China and West”. *An Archaeological Study of the Ceramics from Siraf (Persian Gulf) 8 to 15th centuries A.D.* (BAR International Series 555, 1989).

- VandenBerghe, L., 1971, “excavations at Bard-e Bal. surveys in the district of Ayyān at Darvand. Kazāb. Seh Pā. Imamzadeh Gilan Gharbi (Emānzāda-ye Gilān-e Ġarbi): La nécropole de Bard-i Bal au Lurištan”. *Archéologia*, 43: 14-23 [In Persian].

- Wenke, R. J., 1975, "Imperial investments and agricultural developments in Parthian and Sasanian Khuzestan: 150 BC to AD 640". *Mesopotamia Torino*, 10: 31-221.

- Whitcomb, D. S., 1987, "Bushire and the Angali Canal in Proceedings of the Symposium Common Ground and Regional Features of the Parthian and Sasanian World (Torino, June 17th-21st, 1985)". *Mesopotamia*, 22: 311-336.

- Whitcomb, D. S., 1985, *Before the roses and nightingales: excavations at Qasr-i Abu Nasr, Old Shiraz*. Metropolitan Museum of Art. [In Persian].